

BIRÓ ANNAMÁRIA

Hatvany Lajos Petőfi-képei

Hatvany Lajos élete fő vállalkozásaként tartotta számon az *Így élt Petőfi* című munkáját¹, amelyben összegyűjtötte a Petőfi-kortársak visszaemlékezéseit, és azokat saját jegyzeteivel ellátva újrateremtette Petőfi Sándort, akinek a képe szerinte az 1950-es évekre megfakult, csupán néhány kontúrja hozzáférhető, és nem teljességében, hanem töredékesen ismert mind a valamikori személy, mind pedig életműve. Megteremtett, megírt vagy újraírt egy Petőfi Sándort, akinek van ugyan némi köze a 19. század első felében élt személyhez, de a valaha élt figura és a Hatvany irodalom- és társadalompolitikai céljainak alárendelt forradalmár költő nem minden részletében fedi egymást. Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy hol, milyen módszerekkel avatkozik bele Hatvany Lajos a Petőfi-kép továbbörökítésébe.

Amennyiben Hatvany Lajos neve felmerül a mai kulturális közbeszédben, általában mecénási mivoltára szokás reflektálni, ami természetesen nem elválaszthatatlan az Ady Endrével vagy akár József Attilával való kapcsolatától. Saját, önreflexív szerepvállalásai is erősítik ezt az asszociációt, többször, több helyen is kifejtette, hogy irodalmi stúdiumának egyik legfőbb hasznosulását az átütő erejű költői hangok biztos megérzésében látja, az értő irodalomolvasás emiatt rendkívül fontossá vált közéleti vagy politikai szerepvállalásaiban is. Az általa jelentősnek ítélt költői életművek viszont nem csupán esztétikai szempontból vagy valamilyen belső irodalmi szempontrendszer alapján minősíthetők kiemelkedőnek, hanem társadalmi hasznosulásuk sem elhanyagolható, a 20. század eleje aktivista gondolkodásmódjának megfelelően változást, akár forradalmi változást generálhatnak az állampolgárok között, hiszen képesek a megmerevedett gondolkodási formákat radikálisan átalakítani. A hang újszerűsége ebben a gondolkodásban kettős mérce alapján határozható meg: egyrészt az irodalmi hagyományokhoz kell innovatív módon viszonyulnia, másrészt a költői produktumnak olyan képességekkel kell bírnia, hogy az olvasóközönséget a társadalmi konvenciórendszer megváltoztatására ösztönözze, azaz rá kell mutatnia azokra a struktúrákra, amelyek tarthatatlannak bizonyulnak. Hatvany Lajos ezt az irodalmi koncepciót már elég korán kidolgozta. Az 1908-ban német nyelven Lipcsében kiadott *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten*² című munkájában az

1 | Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi*. I–V. Akadémiai, Bp. 1955–1957. Jelen tanulmányban a második, javított kiadást használtam: Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi*. I–II. Akadémiai, Bp. 1967. (A továbbiakban: Hatvany: *Így élt*)

2 | Hatvany Lajos: *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten. Ein Kollegienheft*. Zeitler, Leipzig, 1908. Magyar nyelvre jóval később fordították. Hatvany Lajos: *A tudni-nem-érdemes dolgok tudománya*. Ford. Szöllősy Klára, Gondolat, Bp. 1968.

Biró Annamária (1980) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, annamaria.biro@ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2024-3-2>

önmagáért való filologizálás, az irodalom társadalomtól való szeparálásának tarthatatlanságára hívta fel a figyelmet, majd magyar közegben vitahelyzetben is megpróbálta elmagyarázni álláspontját. Erre az 1911-es Hatvany–Osvát-vitában volt lehetősége, melyben az esztétizáló, folyamatosan új tehetségeket kereső osváti álláspont az Ady mellett elkötelezett, újabb tehetségeket már nem kereső, hanem az irodalom politikai erejében hívó Hatvany-meglátással került szembe. 1911-es *Irodalompolitika* című írásában egyrészt elveti a kísérletezés gyakorlatát, és felhívja a figyelmet közönség és zseni-költő kapcsolatának fontosságára, tehát amennyiben megvan a követendő hang, erre a hangra kell építeni egy stabil kritikai sajtóorgániumot.³ Ebben a szövegben már nemcsak az élete végéig kevés módosulással megmaradó programját dolgozta ki, hanem azok a gondolatfoszlányok is megjelentek, amelyek az irodalmat ezeknek a kiemelkedő alakoknak az egymást követő láncolatoként képzelik el, így Petőfi Sándor is helyet kap a követendő hagyományként felmutatható elődök között:

Azok a művészek, akik nem akadnak közönségre, száz eset közül kilencvenben olyan specialisták, kikben csak egy szűk kör beavatottjai láttak nagyságot. Az igazán nagyok, a legnagyobbak, akármit mond a finnyáskodó esztéta, mégis a nagy népszerűek voltak: Goethe és Balzac, Petőfi és Arany rögtön megtalálták a közönséggel való egészséges kontaktust.⁴

Talán itt először kerül egymás mellé Goethe és Petőfi neve Hatvany koncepciójában, de itt még nincs kidolgozva az a rendszer, amelyben e két név hasonló jelentőséggel bír, viszont már látszanak a módszerek: a magyar irodalom teljesítményeit világirodalmi mércével kell mérni, ugyanakkor a magyar társadalomhoz való szoros kötődést is bizonyítani. Ebben az írásban már érzékelhető egy másik, a továbbiakban dominánssá váló struktúra is, ez pedig a Petőfi–Ady- (időnként más nevekkel is kiegészülő) tengely: ahogyan az 1840-es években sajtósikereket lehetett Petőfi verseire építeni, úgy az 1910-es években ezt a pozíciót Ady tölthetné be. A fenti alapelvek szinte mindvégig megmaradnak Hatvany Lajos irodalomtörténeti gondolkodásában, mégis tanulságos lehet végigkövetni azt az utat, ahogyan Petőfi Sándor életművének felmutatása válik az egyik legfontosabb feladattá, illetve, hogy Petőfi pozíciójának kijelölése milyen módosulásokat szenved a 20. század első felében, amikor Hatvanynak kétszer is emigrálnia kell abból az országból, abból a kultúrából, amelyik Petőfi hazája és kultúrája volt. Hatvany elképzelésében az életművet létrehozó személy éppen olyan fontos, mint az életmű maga, még akkor is, ha az Adyval való ambivalens kapcsolatából megtanulhatta, hogy bár az embert nem mindig könnyű szeretni, az életmű feltétlen tiszteletnek örvend. Petőfiről írva időnként az ember, máskor az életmű kerül fókuszba, Hatvany céljai mindig meghatározzák, hogy éppen milyen Petőfi-képet rajzol. Speciális anyag és „éppen annyira szól Petőfiről, mint Hatvanyról” – írja Nagy Sz. Péter a monográfiáról,⁵ de a kijelentés igaz a teljes életmű Petőfiről szóló megnyilatkozásaira is. Kétpólusú, könyvek által határolt tengelyként képzelhető el ez az irodalomtörténeti tevékenység,

3 | Hatvany Lajos: *Irodalompolitika*. *Nyugat* 1911/15. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00085/02636.htm> (utolsó megtekintés: 2024. 06. 02.).

4 | Uo.

5 | Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Balassi, Bp. 1993. 109.

melynek elején az 1919-es *Feleségek felesége. Petőfi mint vőlegény*⁶ című munka, végén pedig a monumentális gyűjtemény, a máig használt, öt kötetben kiadott *Így élt Petőfi* című, nem hagyományos értelemben vett monográfia áll.

Igen korán, már 1908-ban megfogalmazódott Hatvanyban annak szükségessége, hogy Petőfi életét monografikus igényű munkában adja közre, különösen azért, mert nem volt meglepődve a költő életművének 20. század eleji recepciójával. Ebben az évben jelent meg a később harminckötetesre duzzadó, a Petőfi-kultusz ápolására létrehozott, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán által szerkesztett *Petőfi Könyvtár* című sorozat első kötete Kéry Gyula tollából,⁷ mely kiindulópontként szolgált Hatvany indultatos hangú kritikájának a *Nyugat*ban.⁸ Programszöveggént is olvasható ez a kritika, egész életre szóló kutatási programként, amelynek bizonyos feltevései később meg is valósultak. Ebben a meglátásban a költői életmű olyan kulturális hagyományként tételizedik, amelyik egyrészt szövegekben válik hozzáférhetővé, másrészt viszont abban a térben, ahol a költő élt: eleinte személyes ismerősök továbbélése révén, később az épületek, városi vagy vidéki terek segítségével felidézhető kulturális emlékezetben.⁹ A városnak létezik tehát egy olyan rétege, amelyik kimondottan Petőfihez kötődik, ennek megtalálása és felmutatása lehet az irodalomtörténész feladata. A korszaknak megfelelően ez az irodalomtörténész nem vetkőzhet ki önmagából, nagymértékű szubjektivitás, az impressziók primátusa jellemzi, a kutatómunkában tehát jelen van, csupán az ő prizmáján keresztül válik láthatóvá a kutatás tárgya:

Sohse megyek úgy végig a Koronaherceg utcán, hogy be ne kukkantsak a nagy boltívű kávéházba s el ne gondoljam: Itt ült! Soha a Dohány utcán, hogy meg ne állnék egy éktelenül elnyúlt, sötét régi ház előtt: Itt élt. Pár évvel ezelőtt eljárógtam a Kisfaludy-társaság legunalmasabb üléseire, hogy áhítattal nézzem nemcsak Pálffy, de még Tóth Lőrincet, sőt Vadnai Károlyt is: – hisz ők mind kezét fogtak velem, ismerték, hallották! Mikor sorra meghaltak ezek a jó öregek, azt a képet gyászoltam el bennük, melyet kopasz homlokuk mögött őriztek róla s melyet élő eleven létének kis parányaképp köztünk hordtak. Hányszor vesződöm a Belvárosban, hogy elkapjak a zörgős kövű, sárga utcák zegzugában egy-egy szögletecskét, melyet én is úgy látok, mint ő. Gyermekes vágy, süldő leányhoz illő naivitás, de be kell vallanom, hogy keresem, egyre csak keresem Budapesten Pestet, Petőfi Pestjét!¹⁰

Ebből az okból kifolyólag nem tudja elfogadni Kéry Gyula kötetét, amely valójában az ő későbbi munkájához hasonló anekdotagyűjtemény. A szerzőjét nem tartotta

6 | Hatvany Lajos: *Feleségek felesége. Petőfi mint vőlegény*. Pallas, Bp. 1919. (A továbbiakban: Hatvany: *Feleségek felesége*)

7 | Kéry Gyula: *Friss nyomon*. Kunossy, Szilágyi és Társa kiadása, Bp. 1908 (Petőfi könyvtár 1.).

8 | Hatvany Lajos: Petőfi-könyvtár. *Nyugat* 1908/16. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00015/00312.htm> (utolsó megtekintés: 2024. 06. 02.).

9 | Ennek a koncepciónak a megvalósulásaként fogható fel az a képekkel is dokumentált gyűjtemény, amelyik az írók eltűnésében levő városát mutatja meg: *Beszélő házak*. Szerk. Hatvany Lajos. Bibliotheca, Bp. 1957.

10 | Hatvany Lajos: Petőfi-könyvtár. *Nyugat* 1908/16. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00015/00312.htm> (utolsó megtekintés: 2024. 06. 02.).

kellőképpen kifinomultnak, irodalomértőnek, ezért az a kép, amit egy ilyen közönséges ember közvetít, csupán jelentéktelen, érdektelen Petőfit mutathat meg. A kultuszápolásra szánt sorozat tétjeként az egyéniség, a költői génusz felmutatását látta, bár ekkor még úgy gondolta, hogy Petőfi egyénisége nem volt nyugtalanító, ő „nem egyéb, mint egy szenvedélyes, lobbanékony, heves, hangos, lelkes, jószívű, sok keserűséget átszenvedett fiatal ember”.¹¹ Hatvany már itt is olyan célkitűzéseket fogalmazott meg, melyeket az irodalomtörténet máig problémásnak lát. Ugyanis ennek a fiatalon meghalt költőnek a tragikumát kifejeletlen jelleme bemutatása révén látta megragadhatónak. A Csokonai-monográfiát módszertanilag előkészítő Borbély Szilárd fogalmazta meg, hogy ez miért nem lehetséges. Az ember jelleme ugyanis nehezen megragadható, egy valamikori múltbeli figura esetében ez még inkább így van. Az mindig szituációfüggő, a karakter mindig az értelmező személyétől is függ, annak módszereitől, előképzettségétől, intencióitól.¹² A 20. század eleji Hatvany a korszak nyugtalanságát vetíti rá Petőfibre, az útkeresés, a különködés jellemalakító tévutait vázolja fel, és azt kéri számon a sorozat szerkesztőin, hogy elfedik Petőfi vélt vagy valós hibáit az idealizáló beszédmód miatt. Petőfit a maga valójában úgy lehetne megmutatni – véli, ha ezeket a negatívumokat (amelyek ebben a koncepcióban mégis inkább az érdekességhez járulnak hozzá) is felmutatnák: különködő, összeférhetetlen jellem („ízléstelenül és feltűnően ruházkodik, magaviseletében különködő, kellemetlen modorú, úgy hogy Arany Jánoson kívül minden barátjával összevész”), műveltsége, politikai tájékozottsága hiányos, irodalmi ízlése téves („Bérangert legnagyobb lírikusnak tartja, Heinét Goethe fölé emeli”), elmélkedésre képtelen, ráadásul fizikuma sem vonzó („kiugró pofacsontú, sárga arcbőrű, kiálló szemfogu”), vagyis semmilyen tekintetben nem közelít ez a figura a költőideálhoz. Hogy milyen lenne ez a költőideál, nem derül ki, az viszont igen, hogy a Hatvany-féle Petőfinek arra sem volt lehetősége, hogy igazán kifinomult nőre akadjon, ami miatt igen könnyen bedőlt Szendrey Júlia „kékharisnyáskodó hisztériájának”. Annak ellenére, hogy később maga Hatvany is belátta, hogy milyen nagymértékben meghatározza a korszak látásmódja az ítéletalkotás gesztusait („szellemében oly idegen, némely vonatkozásában és célzatában elhomályosult vagy éppenséggel felbőszítően dekadens burzsoá szellemű, immár szinte fél százados tanulmány” – írja 1947-ben¹³ erről a szövegéről), a Szendrey Júliáról kialakított és közvetített kép a továbbiakban már nem módosul. Pedig a *Feleségek felesége* című kötet 1918-ra datált bevezetője is azzal indít, hogy tudatosítja az olvasóban a kontextus narratívaformáló erejét,¹⁴ illetve, ahogyan Gyimesi Emese is felhívja rá a figyelmet, hogy a világháború tapasztalata olyan mentalitásbeli változást hozott, amely a morális és az esztétikai ítélezés normáit is befolyásolta.¹⁵ Hatvanynak nagy szerepe

11 | Uo.

12 | Borbély Szilárd: „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében”. *Tanulmányok Csokonairól*. Debreceni Egyetemi Kiadó–Déri Múzeum, Debrecen. 2023. 92.

13 | Hatvany: *Így élt* I. 15.

14 | „A múlt év ma már oly messze van mögöttünk, hogy az olvasót kérnem kell, bocsássa meg ez irodalmi könyvnek, örökre letűnt hatalmak ellen irányult támadó szellemét. Nem szabad elfelejteni, hogy e munkálat háború alatt készült, mikor a közállapotokon elbúsult keserűség beleszivárgott még az esztétikai kritikába is.” Hatvany: *Feleségek felesége* 10.

15 | Gyimesi Emese: Imázsképzés és időkezelés a Nyugatosok Szendrey Júlia-diskurzusában. In: *Atelier 30. Műhelytanulmányok*. Szerk. Lászlófi Viola, Mravik Patrik Tamás, Oláh Gábor, Sidó Anna, Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék, Bp. 2020. 333–348. 335.

volt abban, hogy Szendrey Júlia imázsa átalakuljon és a nyugatosok számára saját koruk kedvelt femme fatale-típusának excentrikus vonásai kerüljenek előtérbe, és sokkal nagyobb tudatosságot, sőt, számító, a tapasztalatlan költőt kihasználó jellemet tulajdonít neki, így Petőfi könnyen felmutatható akár áldozatként is:

Mert ez az asszony menthetetlen marad és védhetetlen. Még pedig nem is annyira azért, amit Petőfi halála után cselekedett s amit bizony, mi túrés-tagadás benne, joga volt cselekednie, hanem igenis legfőképp azért, amit még Petőfi életében követett el. Az ő vétke marad, hogy kielégületlen érzékiségben remegő idegeivel lebűvölte a poétát, aki az idegek semmitsem jelentő vibrálását, szerelemben elvakult férfiú létére úgy nézte és úgy hallgatta, mint ama mesebeli csodás hárfát.¹⁶

Hatvany koncepciójában tehát Szendrey Júlia örökké a szatmári Bovaryné figurájába merevül, aki nem volt eredeti, és egyéniségét csupán a férfi szabhatja meg.¹⁷ A két világháború, a Tanácsköztársaság, Magyarország szétdarabolása, a Horthy-Magyarország társadalmi viszonyai, Hatvany emigrációi megváltoztatják viszont a kapcsolatuk megítélését. Míg korábban Petőfi a kifinomult szerelmet nem ismerő, tapasztalatlan, lángoló költőfiguraként esik a kalandot, felfokozott életformát kereső vidéki úrihölgy csapdjába, az 1950-es évekre ezt a kapcsolatot Hatvany „Petőfi szerelmes osztályharcaként” értelmezi, és bár nem feltételez tudatosságot Petőfi részéről, mégis a társadalmi osztályok közötti különbségeket megszüntetni kívánó harc részeként mutatja be a házasságot:

...így lett Petőfi érzelmi harca, a nevére és pénzére tartó grófi inspektornak lánya kedvéért, a szerelmes költő tudata alatt annak az általános közéleti, nagy osztályharcnak magánéleti részharcává, melyet az emberek egyenjósításáért, a származási kiváltságok és a vagyonelesztás igazságtalanságai ellen vívni emberi és költői hivatása volt.¹⁸

A két munkában közös, hogy a személy, az ember kerül középpontba, az emberi életút felvázolásához pedig dokumentációra van szükség, Nagy Sz. Péter, Hatvany monográfiusa szerint emellett még az életút „belülről átélt ismerete, ambíciója”¹⁹ is szükséges hozzá. Ezt a fajta szubjektivitást azonban a 20. század elején, különösen a világháború utáni időszakban már a kortársak sem fogadták el, és a komoly irodalomtörténeti munka ellenpólusaként tekintettek rá. Az ekkor bécsi emigrációban élő Hatvanyt hivatalosan is nemzetgyalázás vádjával ítélik majd el, ennek előkészítése viszont az írásairól közölt kritikákban is elkezdődik. A Hatvany mellett kiálló Karinthy Frigyes foglalta össze azt, hogy a magyarországi olvasók szerint ebben a könyvben egyfajta megszenstelenítés történik, ami éppen Hatvany nemzethez való viszonyulásával magyarázható:

16 | Hatvany: *Feleségek felesége* 19–20.

17 | Hatvany: *Így élt* II. 53.

18 | Uo.

19 | Nagy Sz. Péter: *i. m.* 109.

Hatvany Lajos, a vád szerint, cinikus és léha módon tolja előtérbe a tulajdon benyomásait és hangulatait és ezzel kegyetlenül szentségteleníti meg, igyekszik gyöngíteni azt a nemzetfenntartó erőt, melyet Petőfi költészete, Petőfi eszméi s a bennük való hit jelent s melyet az irodalom történészek, ha különben, mint Hatvany is, tisztelője és rajongója a költőnek, kötelessége úgy tisztelni, hogy a költő életét is csak annyiban vizsgálja és állítja be, amennyiben ez az élet alkalmas rá, hogy a költő versei iránti rajongásunkat és elragadtatásunkat öregbítse.²⁰

Egyik oldalon tehát egy kissé patetikusra formált költőideál képe áll, a másik oldalon a történelmi kontextusába ágyazott, emberi hibáival együtt ábrázolt hétköznapi alak. Gaal Gábor, Hatvany patronáltja megismétli azt a víziót, amelyet Hatvany is közvetített, és amely szerint a kritikátlan rajongás csupán egy torzított ideálképnek szól, ő viszont a lecsupaszított embert kívánja ábrázolni:

Ez a generáció az élet igazságát kereste, s jól látta, hogy Petőfi alakja különböző torzításokon ment át, az ál-hegeli eszményítés, a doktriner liberalizmus, majd a frondeur függetlenségi kuruckodó ellenzékiesség, szocdem progresszivitás s az anti-dzsentrí dolyf ideológiáin átszűrve. A világban Hatvany szerint nincs helye abszolút igazságnak, nem is érdemes érte lázadozni. Csak egyetlenegy igazság van, az élet életes, élő, lélegző igazsága, s csak egyetlen hasznos hivatás egy kritikus cselekedetben: az életre támasztás. A kritikus nem akarhat mást elemzéseiben. S így Petőfi vőlegénysége története megírásában sem, mint hogy mindaz, ami hetven év előtt élet volt, az ma is élet legyen.²¹

Ebben a kötetben még nem került fókuszba az irodalmi életben kijelölt hely, bár ennek kidolgozása is elkezdődött már az 1910-es években. Hatvany mecénási szerepén túl küldetésének érezte a magyar irodalom közvetítését a külföldi, különösen a német olvasók számára. Ez voltaképpen teljesen más alapállást jelölt ki számára, hiszen nyelvileg, kulturálisan eltérő közegben kellett érvelnie költői életművek nagyszerűsége, progresszív volta mellett úgy, hogy egy, a közönség által nem kellőképpen ismert irodalmi hagyományban is elhelyezi. A német közönség számára készült a magyarul a *Nyugatban* publikált *Magyar irodalom a külföld előtt* című összefoglaló²² is, amelyik a központi vezérelvvé érlelődő struktúrára épül: a magyar irodalom alakulásában hatalmas szerep jut az – itt még nem forradalminak nevezett – zseni-költőknek, akik mindenki számára tapintható változást hoznak az irodalmi beszédben. Ez a sor ebben a szövegben Petőfivel kezdődik, és Adyval ér véget. Fontosnak tartja hangsúlyozni a reformkori költő esetében a választott nemzeti identitást: a Petrovics fiú nevelődése éveiben egy „merev, élettelen, irodalmi nyelvet” sajátít el, azt tanulja, hogy ez az életidegen nyelv, melyet a klasszicizmus formai szabályai kötnek, a magyar irodalom

20 | Karinthy Frigyes: Hatvany Lajos: Feleségek felesége. *Nyugat* 1923/7. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00335/10135.htm> (utolsó megtekintés: 2024. 06. 02.).

21 | Gaal Gábor: Hatvany Lajos: Feleségek Felesége. *Jövő* 1922. február 10.

22 | Hatvany Lajos: Magyar irodalom a külföld előtt. *Nyugat* 1910/5. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00051/01340.htm> (utolsó megtekintés: 2024. 06. 02.).

nyelve. Ő azonban mindeközben a paraszti fordulatokban és képi anyagban bővelkedő népnyelvet is elsajátította, és amikor megváltozott névvel, Petőfi Sándorként publikálja első verseit, teljesen új, erőteljes hangon, magyaros verselésű, a népdalokhoz közel álló nyelven szólal meg. Erőssége az élettapasztalatból merítkező természetlátás, a tájkép és érzelem átmenet nélküli erős összekapcsolása, a történetek nyugtalanságot, fiatalos heveskedést elkerülő homéroszi előadása (a *János vitéz*ben). Később jelentős szerepet kap, de már itt is felismeri és kiemeli *Az apostol* című költeményét, amelyet egy szocialista történetének nevez, és amelynek nem látja párját az 1848-as „hun” valóságban. Ha viszont Petőfi az elmélkedés, bölcsekedés területére téved, patetikussága elviselhetetlen lesz, a *Felhők* ilyen értelemben a kevésbé sikerült alkotások közé szorul a *Cipruslombokkal* együtt. Mindezek ellenére Petőfit nevezi az első európai jelentőségű magyar költőnek, akihez méltó utód a 20. században csak Ady Endre lesz. Ebből a szövegből két gondolatfoszlányt emelek még ki, amelyekből a későbbiekben Hatvany továbbszövi a Petőfi-konceptiót. Az egyik a népdalköltészetet ráérezszerű nagyszerűséggel művelő költői teljesítményt illeti: „Íme a szűzies, primitív költészet eszközei” – írja.²³ Ezen a ponton azonban megáll, és német nyelvű közönsége kulturális emlékezetére hagyatkozik, amelyik a naiv költészetet természetszerűleg kötötte össze Goethe nevével. A másik pedig annak hangsúlyozása, hogy korai halála a lelkesedni szerető magyar népet arra indította, hogy Petőfit egy legendakör eszményi hőségé alakítsa, ráadásul ezt a legendás hőst „a nemzeti sovíniszta mozgalom vadmagyarjai”²⁴ igyekeznek kisajátítani. Itt válik jelentőssé, hogy Petőfi Petrovicsként választott nemzeti identitásaként tekintett a magyarra, tehát ez a nemzeti identitás akkor is nyitott volt: a nyelv és a hagyományok bensővé tétele révén bárki magyarrá válhatott – erre a későbbiekben Hatvany többször is utal olyankor, amikor zsidó származása miatt kérdőjeleződik meg magyar nemzeti identitása. A Petőfi-féle magyarság nincs tekintettel a származásra, így abba a magyarságkonceptióba ő mindig beletartozik.

Ebben az időszakban tehát Petőfi több szempontból is érdekes kutatási terület Hatvany számára, de az egyik legfőbb szempont az Ady-elődiként való felmutatás, vagy talán inkább Ady méltó utóddá való formálása. 1908-ban írja Hatvany Ady Endrének:

Mindannyian, kik rólad írtak, constatálták azt, hogy magyarabb vagy magyargyűlöletben, mint akármilyen március tizenötödiki versvezércikkíró; mindnyájan constatáltuk azt, hogy tényleg a Balassák, Csokonaiak, Petőfiek fajából vagy – de nem hallgathatjuk el, hogy föllépésed igenis szakítás sok hagyománnyal, szóval irodalmi forradalom.²⁵

Ez az irodalmi forradalom az aktivizmus szellemében jelenik meg a koncepcióban, és rendkívül izgalmas, hogy az egyébként egymástól igen távol álló Kassák Lajos és Hatvany gondolkodása találkozhat egymással (bár ők talán soha nem jutottak el ennek a felismeréséig): mindketten a költő forradalmi erejében látták az új világrend

23 | Uo.

24 | Uo.

25 | Hatvany Lajos – Ady Endrének, Budapest, 1908. november 19. In: *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Vál., szerk. Hatvany Lajosné, bev. Nagy Péter, jegyz. Belia György. Szépirodalmi, Bp. 1967. 617. (A továbbiakban: *Levelek Hatvanyhoz*)

kialakításának lehetőségét. Kassák tulajdonképpen már 1916-ban eljutott a német aktivisták tételmondataiig: a világ vezetői nem hallgatnak az értelmiségre, így az kénytelen átvenni a hatalmat, és önmaga erejére támaszkodva létrehozni az új társadalmi rendet. A művész ebben az esetben a romantikából már ismert attribútumokkal kell, hogy rendelkezzen: vatesz, forradalmár és vezér is egyben, ha úgy tetszik, mózesi lángoszlop („Az új irodalomnak a kor lelkéből lelkezett tűzoszlopnak kell lennie!”). A forradalmi költő prototípusa mind Hatvany, mind pedig Kassák gondolkodásában Petőfi Sándor, csak míg Hatvany Adyban találja meg Petőfi forradalmának folytatóját és beteljesítőjét, Kassák Adyt megkésett harcosnak látja, aki az ideológiákat továbbviszi ugyan, de a forradalmi tettet nem tudja végrehajtani.²⁶ Hatvany szerint a magyar költészeti hagyományból a reformkori költők forradalmi nyelvhasználatát folytatni lehet ugyan, de a forradalomnak más jelleget kell adni, hiszen Petőfi, Vörösmarty vagy akár Kölcsey hazafiság-fogalma elavult, nem fejezi ki a 20. századi magyar polgár érzésvilágát.

Hatvany mind Ady, mind pedig Petőfi forradalmiságát magával viszi első bécsi emigrációjába, és a Petőfi–Ady-féle hagyomány hiteles közvetítőjeként vagy akár megőrzőjeként az emigráció vagy az utódállamok magyarjait nevezi meg.²⁷ Szerinte ugyanis „a hazának honmaradt és állítólag nemzetileg felbuzdult fiai úgy viszolyogtak a forradalmár költészetben lekötött nemzeti erők elől, hogy azokat mint a revíziós hűhó nagyszájú vállalkozói még az utódállamok magyarjaira sem merték rászabadítani”.²⁸ Ekkor már gyűjteni kezdi egy hajdani Petőfi-monográfia anyagát, ezeknek az éveknek a hangulatát mégis inkább Petőfi nevének, alakjának, költészetének és imázsának az eszközként való felhasználása jellemzi. Leginkább politikai publicisztikájában kerül elő a neve, de főszerepet szán neki német nyelvű, *Das verwundete Land* című monumentális munkájában is,²⁹ melyben reményei szerint a magyar kultúrtörténet bemutatása a 18. századi bécsi testőríróktól kezdve Ady Endréig, a politikai erővonalak megrajzolása, a 19–20. századi politikusok emberi arcának lefestése kellő magyarázatot szolgáltat annak a sokkhatásnak a megértéséhez, amely a trianoni döntéssel érte a magyarságot.³⁰ Magyarország és a magyar kultúra Európa számára éppoly idegen, mint az etruszk írás, pedig a magyar és európai kultúra között számos hasonlóság van – ezt kívánja bizonyítani kötetével. Éppen ezért a magyar irodalom kiemelkedő teljesítményeit az

26 | „Akárcsak Petőfi: politikus, morális karakter és a világot jobbra igazítani akaró ember volt a művészetében. De őtet (nem mint elfogadható művészt, hanem mint feleszmélt embert) Petőfivel szemben lekéssette az idő.” Kassák Lajos: Ady Endre. MA 1919/2. 14.

27 | A sok példa közül álljon itt szemléltetés gyanánt néhány: „Petőfi Sándor a mienk, akik a demokrata forradalmi átalakulás és a független köztársasági magyarság száműzöttjei vagyunk. Az ő százéves jubileumát csak itt lehetne megülni az emigránsok szomorgó körében.” Hatvany Lajos: A százéves Petőfi. *Jövő* 1921. október 19.; „Ezért van joga a magyarságnak, hogy mindenestől magáénak vallja a nemzet poétáját. De épp ezért a kurzusnak nincs joga Petőfihez. Mert a kurzus a nemzet fogalmát másképp magyarázza, mint Petőfi. A Petőfi féle magyarázatnak homlokegyenest visszajára magyarázza. A kurzus nemzetet mond, de államot gondol. Egy uralkodóra gondol, körülötte a kiváltságosokra, akiknek érdekét a hadsereg védi. Petőfi számára a nemzet: akció. A magyar képviselőház polgári elnöke számára, aki elvonja a szót a forradalmas Petőfit dicsőítő szónoktól, Huszár Károly számára a nemzet: reakció. Ez a polgárság a rendiségnek, a veszteglő dögvészes maradiságnak adta el a lelkét.” Hatvany Lajos: Amit Petőfi tanít. *Jövő* 1922. december 31.

28 | Hatvany Lajos: *Így élt* I. 29.

29 | Hatvany Lajos: *Das verwundete Land*. Leipzig, 1921. (A továbbiakban: Hatvany: *Das verwundete*)

30 | Ennek a kötetnek az értelmezéséhez lásd Biró Annamária: Hatvany Lajos első emigrációja és *Das verwundete Land* című munkája. *Hungarológiai közlemények* 2023/2. 60–74.

európai csúcsteljesítményekhez méri, azok függvényében tárgyalja. Ha például Petőfi azt írja Shakespeare-ről, hogy a természet fele része, akkor Petőfiről elmondható, hogy a magyar táj/természet egésze, ő maga a magyarság megtestesítője: ő a magyar tájban megjelenő délibáb, benne látjuk az alföldön legelő nyáját, a juhász ostorát, a magányos gémeskutat vagy a templomok tornyát, az ő verseit olvasva érthető meg a 19. századi magyarság legjava.³¹ Ebben a munkában már nyíltan és határozottan Goethe lírájához méri Petőfi teljesítményét, a kettőt egyenrangúként tételezi. Tisztában van ennek a párhuzamnak a merészségével, és látja a benne rejlő veszélyeket is, hiszen egy világirodalmi klasszishoz társítja a csupán gyatra német fordításokban hozzáférhető Petőfi-lírárt. *Petőfi és Németország* című publicisztikájában³² is kitér azokra a bizonyítékokra, amelyeket könyve is hosszasan ecsetel annak érdekében, hogy állítását a külföldiek is elfogadják. A bizonyítékok többnyire anekdoták, de Hatvany rendkívüli jelentőséget tulajdonít nekik: Heine halálos ágyán, zaklatott idegekkel a rossz fordításokban is felismeri a szöveg eredeti hatalmát, szerzőjét zseninek nevezi. Nietzsche a *Felhők* ciklus olvasása közben érez rá a magyar géniuszra, Hermann Grimm pedig „a legmélyebben érző német, kritikus, a görög Hornért, a dél-francia Mistralt és a magyar Petőfit mondja élete legnagyobb esztétikai élményeinek”.³³ Korábbi tétéleihez hasonlóan fejezi be ezt a cikkét is, a külföld elfelejti azokat a magyarokat, akik Petőfi szellemében óhajtanak élni. „Petőfi méltó utódja, a modern költő, Ady Endre panasolja a magyar Messiás sorsát, aki hiába jött megváltani a világot, ha magyarok közé jött.”³⁴

A Goethe–Petőfi–Ady-párhuzam lesz az alapállása a Babits Mihály ellen írott kritikájának³⁵ is, melyet három részben közöl *Petőfi és Arany* címmel a Bécsben megjelenő *Jövő* című lapban.³⁶ Petőfi és Goethe közös tulajdonságaként emeli ki az életben való szinkrón jelenlétet, az érzések jelenidejűségét, a szenvedélyek és szenvedések aktuális megrajzolását a lehető legegyszerűbb költői eszközökkel, vagyis az érzések kendőzetlen kifejezését. Ezt az egyszerűséget véleménye szerint Babits negatívumként kezeli, pedig az igazi lírikusok Sapphótól Goethén keresztül Petőfiig ezzel a módszerrel éltek, nem pedig a hangzásvilágban kifinomult költői eszközökre figyeltek. Úgy látja, hogy Babits valójában nem Petőfi és Arany lírájáról értekezik, hanem Ady szövegvilágát állítja szembe a babitsi lírával, s hogy utóbbiak értékét hangsúlyozza, „Petőfin keresztül Adyt kergeti le a magyar Olympusról”.³⁷ Ettől a meglátásától a későbbiekben sem

31 | „Petőfi hat einmal geschrieben Shakespeare ist die Hälfte der Natur. Über Petőfi läßt sich schreiben: er ist die ganze ungarische Natur. Er ist unsere Heide, mit ihren Gehöften und den bebenden Luftschlössern ihrer Fatamorgana, ist unser einsamer Ziehbrunnen und unsere Donau und unsere Theiß und das unendliche Blau unseres Plattensees. Er ist die Schafherde und die Rinderherde und das Gestüt und die knallende Peitsche des Reitknechtes. Er is der Glockenton am Kirchtum da oben und das Quaken der Frösche da unten, in ihm sind alle unsere Farban und alle unsere Töne. Unser Vaterland und unsere Muttersprache – er ist alles, was einst zwischen den Karpathen und der Adria Ungarn war.” Hatvany: *Das verwundete* 107.

32 | Hatvany Lajos: Petőfi és Németország. *Jövő* 1923. január 9.

33 | Uo.

34 | Uo.

35 | A kritika tárgyává tett Babits-munka a *Nyugatban* jelent meg: Babits Mihály: Petőfi és Arany. *Nyugat* 1910/22. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00068/01961.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00068/01962.htm> (utolsó megtekintés: 2024. 06. 02.).

36 | Hatvany Lajos: Petőfi és Arany. *Jövő* 1922. december 30., 1923. január 2., 1923. január 3.

37 | Hatvany Lajos: Petőfi és Arany. *Jövő* 1923. január 3.

tud elvonatkoztatni, több szövegében is felbukkan ez a motívum, ami révén végül is igazolja azt a sejtését, amit már 1910-ben megfogalmazott, hogy Goethe naiv költészete lehet érvényes szempont Petőfi lírájának tárgyalásakor. A politikai áthallásokat nem nélkülöző, *A forradalmi Petőfiről és az ellenforradalmi Magyarországról* című cikkben ezt a kettős párhuzamot tételesen ki is mondja, majd ennek részletei további szövegeibe is belekerülnek:

Ezért írt [Babits] egy fölöttébb érdekes esztétikai tanulmányt Petőfiről, amelyben a maga tudós költészetét védte és olyan átlátszó kajánsággal jellemezte Petőfit, mint egyszerű, világos, mélységnélkül való költőt, aki a mai tépelődő és sokrétűen bonyolult embert nem igen érdekelheti többé ... hogy a vak is látta: itt Petőfin voltaképp Adyt érti, akivel szemben a maga bonyolult költészetének fölényét védte, s ezt nem Babits ellen mondom, mert minden nagy költőnek joga van, hogy a maga költészetét, a maga világnézetét és annak kifejezését megvédje, akár az egész világ ellen is. Babitsnak Petőfi cikkéhez fogható csak Schiller írt, aki éppúgy érzett Goethe iránt, mint Babits Ady iránt. Ezt ki is fejezte a naiv és az érzelmes költészetből szóló izgalmas tanulmányában...³⁸

Hasonló módon vezérszólamává válik az 1920-as évek közepétől kezdődően, hogy Petőfi szabadságkoncepciójában a nemzetivel egybefonódik a világszabadság akarása, de a kiegyezéstől kezdődően ettől az ideától megfosztják Petőfit, aki így csupán a magyar függetlenség költője marad, és nemzeti érdekek mentén sajátítják ki.³⁹ Petőfi forradalmisága egyre inkább központi motívummá válik Hatvany koncepciójában, és a forradalmiság az életmű mindenféle vonatkozására kiterjed:

ennek az isteni gyermek-embernek forradalom volt: az érzése, az érzéke, a látása, a hallása, az öröme, a bánata, a szeretete, a gyűlölete, a szenvedélye, a lelkesedése, a csüggedése, az önbizalma, a magasztalása, az ócsárlása, – s még a magyarán jól odaszórt káromkodása is. Forradalom volt, mégpedig, akár tetszik Tisza Istvánnak, akár sem, világforradalom a javából, Petőfinek viszonya: Istenhez, emberhez, valláshoz, erkölchöz, élethez-halálhoz, nemzethez, apához, anyához, szeretőhöz, feleséghez, ellenséghez és baráthoz. Aminthogy forradalom volt, felebarátim, és pedig a magyar glóbuszt alapjaiban megrázó, szociális forradalom: a ríme, a mértéke, a kötött vagy kötetlen, minden egyes sora, – s forradalom, a magyar társadalmat megváltó forradalom még a szavainak szilaj egymásutánja is, amelyet az ő költészetének minden eddigi törvényt megdőntő, új törvényei tartanak féken s hajítanak a sorvégeken túl,

38 | Hatvany Lajos: *A forradalmi Petőfiről és az ellenforradalmi Magyarországról*. *Politika* 1947. május 10.

39 | „Mert a halála, a szabadságharc leveretése után, egészen a kiegyezésig, a nemzetivel egybeforrt világszabadság énekeséből, már csak a magyar nemzeti függetlenség költője maradt meg.” „Még arra is emlékszem, hogy olvastam egyszer hajdanvaló jó Kozma Andor, a geszti nagyrú házikobzosának cikkét, amelyben Tiszáról megemlékezett. Többek között azt írta, hogy Tisza szerint Petőfi jóvátehetetlen hibát követett el, amikor leírta azt a kárhuzatos szót, melyet igaz magyar ember nem vesz a szájába: világszabadság.” Uo.

hol kecsesen, hol méltóságosan, hol fenyegetően, hol hízelgően, de mindig a meleg és eleven idomok hajlékonyságával az egyik verssorból a másikba át.⁴⁰

Mire tehát Hatvany eljut a Petőfi-gyűjtemény kiadásáig, kialakít egy rendkívül erős struktúrát, amelyikben a költői életmű produktumai bizonyítékává válnak egy forradalmi életútnak. A Hatvany korai éveiben megfogalmazott, Petőfire vonatkozó kiforratlan jellem és megbízhatatlan ízlés magyarázhatóvá válik, hiszen a korszak ideológiáinak átérzése, az abban való kritikátlan feloldódás okozta, hogy Petőfi nem vette észre Béranger és Heine forradalmiságának nyárspolgári és hedonista voltát.⁴¹ Az ember és költő egységesnek tételezése volt az okozója annak, hogy a szenvedélyes politikus Petőfi nem ismerte fel Goethe forradalmi szellemét sem: „Ami pedig Goethét illeti, Petőfi sokkal szenvedélyesebb politikus volt, semminthogy annak apolitikus s még a francia forradalommal szemben is közömbös magatartásában fel- és elismerhette volna a költő-Goethét, aki az anarchikus emberábrázolás szenvedélyével lázadt fel a társadalom ellen, amelynek alapjait Goethe, a miniszter oly tudatos fegyelemben lerakni segített”⁴² Már a harmincas években megfogalmazódik Hatvanyban, hogy valójában szét kell választani a politikának, közéletnek, változásoknak kitett egykori történelmi személyt és a szövegekben tovább élő költőt. Előbbi lehet esendő és hibázhat, utóbbinak lehetnek gyengébb alkotásai, de ezek nem változtatnak az összbenyomáson, a zseni társadalomformáló hatásán. Második emigrációja idején – a Petőfi-könyv anyagát gyűjtve és rendszerezve – írja Földessy Gyulának azt a levelet, amelyben a morális géniusz és művész géniusz szétválasztásának szükségességéről értekeznek: „Ady nem volt kompromisszumkész. Még fénykép alá írt dedikációiban s általában dedikációiban is legfőképpen, ha ízléstelen, de nem hazudik. Petőfi sem hazudik. De ez a morális genius nem föltétele a művészi geniusnak. Ismétlem: a művészet az anarchia birodalma. Mi közöm hozzá, hogy Balassi Bálint rablólovag a virágénekekben megénekelte idősebb, gazdag dámának stricije volt?”⁴³ A legszerencsésebb helyzet természetesen az, ha a morális és művészi géniusz egy személyen belül alakul ki, ehhez Petőfi nagyon közel jutott. Hatvany fiatalkori programjához úgy igazodik ez az újraformált Petőfi, hogy programjaként szavak helyett a tetteket tételezi, ami a halogató politizálás ellentéte, ezért nem lehetett sikeres politikusként, ahol kompromisszumkészségre, megalkuvásokra és végláthatatlan tárgyalásokra van szükség.⁴⁴ A költői életmű forradalmiságának bizonyítására egy olyan könyvtervet mutat be, melyben Petőfi versei együtt jelennek meg a Petőfi-kortársak írásaival, mert így magyarázatok nélkül is átlátható lesz a radikálisan eltérő hang:

A negyvennyolcas szabadságharc évének százesztendősfordulóján azt régis-régi, kedves, soha meg nem valósítható tervemet dédelgetem, hogy összeállítsak egy könyvet, amelyben úgy mutathatom be Petőfi verseit és prózáit,

40 | Hatvany Lajos: *Így élt* I. 28.

41 | Uo. 20.

42 | Uo.

43 | Hatvany Lajos Földessy Gyulának, Párizs, 1939. július 3. In: *Levelek Hatvanyhoz*.180.

44 | Ezt az 1940-es évek végén Hatvany több sajtóorgánumban, a külföldi magyarok számára is megfogalmazta. Például az Amerikában megjelenő Magyar Jövő című lapban: Hatvany Lajos: Petőfi forradalma. *Magyar Jövő* 1948. március 13. Ugyanezt a szöveget közli a *Politika* 1949. március 19-i számában is.

ahogy azok a régi újság- és divatlapokban a vele egyívású íróársainak verse-prózája mellett annak idején megjelentek. A mesterkéetlenül egyszerű emberi megszólalás a cikornyás dagály szomszédságában minden magyarázatnál megcáfolhatatlanabban szökkentené a rosszhiszeműen eltökélt vaksiak szemébe az igazságot.⁴⁵

Végül mégsem ez a koncepció valósul meg, hanem egy teljességre törekvő, a kortársak visszaemlékezését összegyűjtő és azt saját kommentárokkal ellátó Petőfi-monográfia. Hatvany tisztában volt azzal, hogy emellett különböző szempontú újraértelmezésekre is szükség lenne,⁴⁶ ő mégis csupán a költővel személyes kapcsolatban levő kortársak feljegyzéseit tekinti forrásként, ezután későbbi emlékezők tudósításait építi be munkájába, így egy-egy eseménynek több variánsát is olvashatjuk. A pályája elején is büszkén vallott intuíciójára hagyatkozik, hogy megtalálhassa az eredeti Petőfi-hangot, bár ez nyilván az ő akkori politikai és esztétikai látásmódjának is alávett, eredetiségről a fentiek alapján is túlzás lenne beszélni. A teljes Hatvany-életpályát áttekintve valóban zavarba ejtő a vállalkozás, hiszen nem világos a hozadéka, amit Lukácsy Sándor 1967-es kritikájában meg is fogalmaz:

ő tudta a legjobban, hogy merő kitalálás, hisz ő cáfolta meg. Cáfolni, rendben van, de közölni, őrizgetni minek? Kultuszunkban már annyira babonásak lettünk, hogy a nyilvánvaló hazugságot is tovább örökítjük, csak azért, mert a hazugság a szent személyhez, Petőfihez tapad? Elfelejtette Hatvany, hogy ő írt könyvet a tudni nem érdemes dolgok tudománya ellen? Annyi erőfeszítéssel, amennyivel vitrinbe gyűjtötte a haszontalan emlékezők nippjeit, megírhatta volna Petőfi életrajzát. Meg volt hozzá faggató ösztöne, forradalmi igazságkívánása, európai látóköre. Miért hagyta magát elborítani a kultusz hordalékától?⁴⁷

A kultusz reprezentálása, annak kritikai jegyzetekkel való ellátása viszont megfelelő módszert kínált Hatvany törekvéseihez, melyben Petőfinek nemcsak költői életként való felmutatása volt a cél, hanem Hatvany korábbi politikai és esztétikai elképzeléseit is alá kellett támasztani. Petőfi líráját értelmezve a valódi érzésből fakadó élményköltészetnek rendeli az örökérvényűséget és a hagyományokat felülíró, átütő erejű megszólalásmódot, így nem fél elzárkózni azon költői teljesítmények negatív megítélésétől, melyekben Petőfi szerepet játszik. Ilyen például a már korábban is negatív színben feltüntetett *Cipruslombok Etelke sírjáról*:

45 | Hatvany Lajos: Ez a nap Petőfié. *Népszava* 1948. január 1.

46 | Ezt nyilatkozza 1947-ben, mintegy kiegészítve azt a szerény megnyilatkozását, hogy ő csupán a kortársak visszaemlékezését gyűjtötte össze: „Ezért vezette jó ösztön a Népszava-kiadót, hogy Szabó Ervinnek 25 évvel ezelőtti bécsi emigráns kiadónál megjelent kötetét, – amely Petőfinek a marxizmus szempontjából vizsgált forradalmi jelentőségét valósággal felfedezte számunkra, újra Budapesten is kiadta tavaly karácsonykor. Ezt a marxista vizsgálatot kellene az új esztétika és az új pszichoanalízis módszereivel kiegészíteni.” Hatvany Lajos: A forradalmi Petőfiről és az ellenforradalmi Magyarországról. *Politika* 1947. május 10.

47 | Lukácsy Sándor: Petőfi, öt év múlva. *Élet és Irodalom* 1967. december 30.

Ezek a versek azért rosszak, mert a költő nem szomorú élményének mennél nagyobb művészi hatást kiváltó feldolgozásával, hanem élményének pusztán csak szomorúságával, azazhogy a művészi eszközök kikapcsolásával kívánt érzelmi hatást elérni. Mégis, ha egy Petőfivel esik meg, hogy beletéved a kedvesét sirató szerelmesnek érzélgésébe, akkor még legkevésbé sikerült versei is azt a hatást keltik, amely a felnőttet egy beteg és nyűgös gyermek láttára fogja el. Az ember magához szeretné ölelni, simogatni szeremé ezt a bánatos fiút, – a kedvéért valamit kitalálni, csakhogy fájdalma enyhüljön és a sírást abbahagyja.⁴⁸

Koncepciója annyiban változott, hogy korábban még a szomorúságot sem tartotta hihetőnek, hiszen a költőnek nem voltak tapasztalatai az érzelmi kötődésben. Itt ezt a szomorúságot nem kérdőjelezi meg, viszont időnként visszatér a történelmi személyiség egykori ambivalens megítélésű alakjához, amelyik szemben áll(hat) a költői ideállal. Ez a szembenállás viszont éppen a hitelességet kérdőjelezi meg, azt az elvárt őszinteséget, amelyet ő is oly gyakran hangoztatott Petőfivel kapcsolatban. A morális és költői génuszt így ő maga is kénytelen lesz időnként szétválasztani, mivel koncepciójába nem fér bele, hogy a személyt teljesen leválassa az életműről.

Az írói őszinteség nem olyan egyszerű probléma, mint azt némely bíráló feltüntetni igyekszik, – már ti. hogy egy-egy írónak emberi alakját pontosan fedje a művészi. Mert vannak esetek, amikor egy-egy írónak más a művészi, mint az emberi alakja. így például Petőfi esetében, akiről a legszavahihetőbb kortársak följegyezték, hogy a személye szerint nehezen megközelíthető s még nehezebben kezelhető, vagy ahogy a kortársak kerekén kimondták: kellemetlen ember volt, mégis az írói műve szerint a lehető legkedvesebb.⁴⁹

Hatvány nem jön zavarba ezektől az ellentmondásoktól, az ítéletalkotáskor általában az esztétikai normáknak van primátusa az egyén fölött. Emiatt bátran nevezheti elhibázottnak Petőfi *Tigris és hiéna* című drámáját és *A hóhér kötele* című regényét, amelyeken bár érződik szerzőjük lángelméje, a témaként megfogalmazott lázadás gesztusa sem tudja felülrni a művészi eszközök teljes hiányát.⁵⁰ Ellenpéldaként a korábban is pozitív kritikával illetett, *Az apostol* című költeményt emeli ki, amelynek témaválasztása és formája is meghökkentően újszerű és forradalmi („A szocializmusnak van lírája, vannak regényei és drámái, de *Az apostolon* kívül, legalább a nyugati irodalmakban, nem tudok eposzáról.”⁵¹), de jelentőségének felismeréséhez el kellett jutni egy megfelelő történelmi-politikai időszakba („Mért van mégis, hogy *Az apostol*-nak a felszabadítás előtt sohasem volt a történelmi és társadalmi jelentőségét s műfaji eredetiségét megillető hatása?”⁵²) Ebben az esetben Petőfi a saját korát meghaladó volt abban az értelemben, hogy hatást csupán egy későbbi nemzedéknél tudott elérni.

48 | Hatvány: *Így élt* I. 687.

49 | Hatvány: *Így élt* II. 255.

50 | Hatvány: *Így élt* I. 932.

51 | Hatvány: *Így élt* II. 494.

52 | Uo.

Viszont forradalmi gondolkodásának köszönhetően képes volt arra, hogy költészetével azonnali hatást is kiváltson, ennek pedig legfőbb bizonyítéka forradalmi lírája. A pesti értelmiségiek által kiváltott változásigényt ugyanis a néptömegekhez is el kellett juttatni, és erre már nem volt alkalmas a korábbi népies költészet nyelve, másra volt szükség. Hatvany szerint „ezért találta ki Petőfi azt a parlagian népies, nyersen festői propaganda-nyelvet, hogy még a napi politika egyes bonyolult problémáit is szemléltető érzékletességben fejezhesse ki”.⁵³ Nem lesz tehát elhibázott a napi politika költészetté való alakítása,⁵⁴ hiszen funkciója a tömegek öntudatra ébresztésében van. Petőfi – a történelmi figura – dönthetett úgy, hogy szavak, doktrínák helyett cselekvésre van szükség, a költőnek mégis saját eszköztárával, a szavakkal kellett harcolnia.

Módosul Hatvany korábbi meglátása is, miszerint Petrovics-Petőfi magyarsága, mivel választott identitás, nyitott és befogadó. A történelmi figura tevékenységében viszont tapasztalnia kell, hogy Hatvany mércéje felől nézve Petőfi hibázott:

A nemzetiségek ügye tudtommal az egyetlen Petőfi életében, amelyben az elnyomottak helyett az elnyomók ügyét vállalta. Ez a következetlenség sodorta az egymást követő fonák helyzetekbe, amelyek miatt hamiskodásra, sőt mi több, hamisításra adta fejét, s még a nagy március legkövetkezetesebb ifjút is arra bírta, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség tanainak következetes alkalmazása alól épp csak a magyarországi nemzetiségeket vonja ki.⁵⁵

Munkájának további részében a nemzetiségek igényeinek figyelmen kívül hagyását még a zsidók helyzetének lefestésével is súlyosbítja, miszerint Petőfi csak azért hártotta a zsidóüldözés vádját a német ajkú pestiekre, hogy ne kompromittálja a fiatal magyar értelmiséget, akik szintén elutasították a zsidók nemzetörségbe való felvételét.⁵⁶ Itt nyilván a nemzeti érzelmeiben többszörösen is sértett Hatvany álláspontja kerül előtérbe, és saját mércéjével méri Petőfit, aki a maga idején nem tudhatta, hogy majd jövőbeli életrajzírója érzéseit és érdekeit is sérti. A fentiek természetesen kiragadott példák csupán, a hatalmas munka tétje mindenképpen egy olyan szöveganyag kommentárokkal ellátott kiadása volt, amelyik lehetővé teszi az utókor számára, hogy igényeinek megfelelően mindig újraformálhassa Petőfi alakját, aki már maga is sokat tett azért, hogy a romantikus költőideál képe maradjon fenn róla. Hatvany megmutathatja emberi oldala történetileg dokumentált változatait is, de koncepcióján, miszerint Petőfi forradalmi lényének méltó örököse előbb Ady Endre, majd József Attila volt, ez nem változtat. Pedig az egykor élt költő akár tiltakozhatna is ellene, ahogy ezt Ady meg is tette: „Nem, én nem tudom ezt az ügyet, s nem tudok semmit arról a forradalomról, amely állítólag nevemben, az én nevemben dúl. Se Balassánál, se Csokonainál, se Petőfinél újfélébbnek, modernebbnek nem

53 | Uo. 497.

54 | „Nincs az a nemzetgazda, vagy közjogász, aki a Habsburg-birodalom két államfelének viszonyáról egyszerűbb és világosabb, találóbb és temperamentumosabb nemzetgazdasági és közjogi leckét adott volna, mint Petőfi, amikor a magyar államfél nevében így felel az osztrákkal: Ha pediglen nem fizetünk, – Aszondja, hogy jaj minékünk, – Háborút küld a magyarra, – Országunkat elfoglalja. – Foglalod a kurvanyádat, – De nem ám a mi hazánkat! ... stb.” Uo.

55 | Hatvany: *Így élt* I. 323.

56 | Hatvany: *Így élt* II. 328.

tartom magamat. Különben is régen tisztázott dolog, hogy a modernnek roppant szolid emberek: a jövőendő klasszikusai”.⁵⁷ Petőfit sem jellemezte a kortársakkal vagy akár elődökkel vállalt sorsközösség, a költőprogram olyan mértékű tudatossága, amelyet Hatvany tulajdonít neki. Mindezek ellenére a Hatvany által kidolgozott és átörökített kép nagyon hosszú ideig meghatározta a Petőfi-értelmezéseinket annak ellenére, hogy a fenti elemzésből talán láthatóvá vált, milyen sokrétű és sokszor ellentmondásos is volt a forradalmi költő imázsára épített koncepció.

Lajos Hatvany's Images of Sándor Petőfi

Keywords: career rewriting, construction, Lajos Hatvany, Sándor Petőfi

Lajos Hatvany considered his work *Így élt Petőfi (Thus Lived Petőfi)* the main endeavour of his life. In this piece, he compiled the recollections of Petőfi's contemporaries and, supplemented with his own notes, he recreated Sándor Petőfi, whose image, according to Hatvany, had faded by the 1950s, with only a few outlines accessible and known in fragments rather than in their entirety, both in terms of the person and his oeuvre. Hatvany created, wrote, or rewrote a Sándor Petőfi who had some connections to the person who lived in the first half of the 19th century, but the actual figure and the revolutionary poet subordinated to Hatvany's literary and socio-political aims do not overlap in every detail. This study examines where and by what methods Lajos Hatvany intervenes in the perpetuation of Petőfi's image.

57 | Ady Endre: A duk-duk affér. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/9-kotet-6577/cikkek-tanulmanyok-feljegyzesek-1908-januardecember-682B/173-a-duk-duk-affer-6C62/> (utolsó megtekintés: 2024. 06. 02.).